

СОЦІАЛЬНА САМООРГАНІЗАЦІЯ ЯК ВОЄННИЙ РЕСУРС В УКРАЇНІ

SOCIAL SELF-ORGANIZATION AS A MILITARY RESOURCE IN UKRAINE

Стаття присвячена висвітленню питань соціальної організації війни, зокрема в контексті розгляду російсько-української війни. Зазначається, що війна є соціально організованим і комунікаційним феноменом. Соціальна організація війни розуміється як складна багаторівнева взаємодія різних інституційних акторів держави і суспільства. Розглянуто два аспекти соціальної організації російсько-української війни: відмінності політичних режимів в обох країнах з точки зору організаційних та комунікаційних можливостей держави у підготовці суспільства до війни та трансформацію соціальних самоорганізаційних практик в Україні. Основною відмінністю двох політичних режимів є не лише різні типи взаємовідносин між державою і суспільством, а також різні ступені самоорганізації самого суспільства. Зазначається, що це і є визначальний критерій різних способів соціальної організації війни обох сторін. Національна солідарність та самоорганізація під час війни – це особливий вид колективної дії та взаємодії в екстремальних обставинах та з найвищими ставками щодо існування незалежної країни як спільного блага. Підкреслюється провідна роль вітчизняного громадянського суспільства в національному супротиві і підтримці соціально-психологічної стійкості. Обґрунтовується теза, що практична здатність та навички суспільства до соціальної самоорганізації та швидкої мобілізації, основаної на солідарній взаємодії в Україні є важливим соціальним та воєнним ресурсом і цінною перевагою українського суспільства у війні.

Ключові слова: війна, соціальна самоорганізація, національна солідарність, воєнний

ресурс, політичний режим, громадянське суспільство.

The article is devoted to the issues of social organization of war, in particular in the context of considering the Russian-Ukrainian war. It is noted that a war is a socially organized and communicative phenomenon. The social organization of war is understood as a complex multi-level interaction of various institutional actors of the state and society. Two aspects of the social organization of the Russian-Ukrainian war are considered: the differences between political regimes in both countries in terms of organizational and communication capabilities of the state in preparing society for war and the transformation of social self-organizational practices in Ukraine. The main difference between the two political regimes is not only the different types of relations between the state and society, but also the different degrees of self-organization of society itself. It is noted that this is the determining criterion for the different ways of social organization of the war on both sides. National solidarity and self-organization in times of war are a special kind of collective action and interaction in extreme circumstances and with the highest stakes for the existence of an independent country as a common good. The leading role of domestic civil society in national resistance and support of social and psychological resilience is emphasized. It is substantiated the thesis that the practical ability and skills of society for social self-organization and rapid mobilization based on solidarity interaction in Ukraine is an important social and military resource and a valuable advantage of Ukrainian society in the war.

Key words: war, social self-organization, national solidarity, military resource, political regime, civil society.

УДК 316.4+355.1
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.65.2>

Степаненко В.П.

д.соціол. н., провідний науковий співробітник
Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України

Шевчук О.В.

начальник відділу
Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України

Актуальність. Будь-яка війна, і нинішня російсько-українська не є виключенням, є не лише військово-технічним зіткненням держав та армій, але й протистоянням суспільств, їх соціально-психологічних та організаційних можливостей, стійкості, витримки та ресурсів внутрішньої солідарної взаємодії. Основою такої суспільної взаємодії у період війни є смисли та мотивація воювати. У випадку України ці смисли правдиві та справедливі – захист країни від зовнішньої агресії у екзистенційній загрозі існуванню нації та країни. Це також – жорстка реальність окупованих українських територій та трагічний досвід мільйонів співгромадян, чиї життя та долі вже понівечені війною. Водночас, окрім мотивації, солідарна суспільна взаємодія потребує соціальної організації різних акторів та практичної здатності суспільства до самоорганізації. І саме це є важливим ресурсом і водночас цінною перевагою українського суспільства над російським у цій війні.

Будь-яка війна є соціально організованим і комунікаційним феноменом. Соціальна орга-

нізація війни розуміється як складна багаторівнева взаємодія різних інституційних акторів і сфер (державна, армія, неурядові організації, бізнес, медіа, публічна і приватна сфери тощо) [12]. Соціальна організація суспільства і держави у період війни є не менш важливою, аніж технічні, економічно-фінансові спроможності країни, технічні параметри та ефективність озброєння. Широкомасштабна війна з російським агресором, що триває вже третій рік, особливо актуалізувала питання соціальної організації та соціально-психологічної стійкості населення, його здатності щодо долання постійних та тривалих стресів, витривалості армії, людей, активістів та волонтерів та організаційної ефективності соціальних інституцій. Адже перемоги у війні великою мірою визначаються не чисельністю збройних сил, а саме організаційними можливостями суспільств. Як зауважує С. Малесевич, «організація – це одночасно і зброя, і мета війни» [15, р. 494].

Військова мобілізація та немінуча милітаризація суспільств під час війни також має різні смисли, свої організаційні та комуніка-

ційні ефекти, а також різні, часто контрастні, політичні, культурні та соціальні наслідки. Особлива роль в соціальній організації військового спротиву в Україні належить громадянському суспільству (волонтерам, активістам і просто небайдужим громадянам), яке виступає своєрідним локомотивом соціальної (само-) організації воєнного спротиву загарбнику. По суті вітчизняне громадянське суспільство є центральним актором у формуванні нових підходів до концепції тотальної оборони з актуалізацією соціальної та психологічної стійкості громадян [9].

Виклад основного матеріалу. Ми розглянемо два аспекти соціальної організації війни, а саме: відмінності політичних режимів в обох країнах з точки зору організаційних та комунікаційних можливостей держави у підготовці суспільства до війни та трансформацію соціальних самоорганізаційних процесів у період широкомасштабної війни з лютого 2022 року в Україні з провідною роллю вітчизняного громадянського суспільства в національному супротиві і підтримці стійкості.

У широкому політичному контексті російсько-українська війна стала кульмінацією суперечливої дивергенції політичних процесів, що відбувалися в різних країнах колишнього радянського блоку після розпаду СРСР. Якщо три країни Балтії (Литва, Латвія та Естонія) успішно завершили свої посткомуністичні трансформації, конституювалися як ліберальні демократії та стали повноправними членами ЄС і НАТО, то політична політичні трансформації інших країн регіону, включаючи Росію та Україну, виявилися більш складними та амбівалентними. Але вже із середини 1990-х років Росія та Україна розійшлися в політичному розвитку. А вже після тридцяти років пострадянської політичної трансформації видимі траєкторії політичного розвитку двох країн пішли в абсолютно протилежних напрямках.

Росія під час тривалого авторитарного правління Путіна, прикритого ритуалом електоральної демократії, дедалі більше наближалася до персоналізованої диктатури. Такі диктатури можна вважати поширеною формою авторитарних режимів [13, р. 43]. І експерти вбачають у дрейфі путінського режиму у бік тоталітарної мілітаризації вже фашистські ознаки [11; 14].

Розвиток тоталітарних тенденцій, що триває в путінській Росії, контрастує з важким, повільним процесом трансформації та демократизації в Україні, в якій хоч і відбувалися спроби реверсних авторитарних тенденцій, як, наприклад, період президенства В. Януковича до Революції Гідності ніколи не регресувала до типу персоналізованої автократії свого сусіда. Широкомасштабна війна зупинила цей процес демократизації в Україні. В аналітич-

них експертних звітах Україна характеризується як «перехідний або гібридний режим». У звіті «Нації в транзиті» від 2023 вплив війни на процес політичної трансформації в Україні характеризується так: «Війна суттєво вплинула на функціонування державних інституцій, змінила поточний процес реформ і вплинула на сфери, що мають вирішальне значення для демократичного розвитку країни. Вона вивела на поверхню низку дилем «безпека або демократії», в яких українці були змушені реагувати на іноземне вторгнення та пов'язаний з ним вплив всередині країни, не завдаючи шкоди внутрішнім демократичним інституціям» [10]. Хоча в умовах воєнного стану, запровадженого в Україні, основні права громадян, такі як рівність перед законом та право на життя і гідність, зберігаються, війна створює серйозні перешкоди для нормального функціонування демократії, зокрема, через конституційні можливості обмеження свободи слова та права на мирні мітинги і демонстрації. Останні завжди були звичним засобом у політичному арсеналі українського громадянського суспільства.

Інший важливий фактор, що відрізняє обидві країни, стосується оцінки ними свого минулого. На відміну від України, посткомуністична трансформація в Росії не включала політику послідовної декомунізації та ідеологічного засудження радянського авторитаризму. Більше того, з початком путінського правління у 2000-х роках теми величчя радянського та російського імперського минулого, а також ностальгії за Радянським Союзом, почуття ресинтенту та образи через його розпад були важливим аспектом російської офіційної ідеології та політичного дискурсу.

Одним з яскравих індикаторів протилежних напрямів динаміки суспільних настроїв щодо комуністичної спадщини в обох країнах є ставлення до Сталіна серед населення України та Росії за останні 10 років, згідно з опитуваннями, проведеними за однаковою методологією КМІС в Україні та «Левада-центром» у Росії. До 2023 року в Україні симпатиків радянського диктатора було лише 4%, тоді як у Росії, навпаки, прихильність до нього стрімко зростала: частка тих, хто сприймає Сталіна позитивно, збільшилася з 28% у 2012 році до 63% у 2023 році [1].

У той же період Україна разом з політикою декомунізації трансформувалася в конкурентно спроможну, хоча все ще крихку демократію, в рамках якої були проведені переважно вільні вибори і обрано шість президентів. На відміну від Росії, українське активне громадянське суспільство перетворилося на важливий інститут, що користується довірою і відіграв провідну роль у двох масових протестних рухах, що відбулися в країні – Помаранчевій революції 2004–2005 років та Революції Гід-

ності 2013-2014 років. Остання стала найрішучішим політичним кроком до політичного утвердження прозахідного геополітичного та цивілізаційного вибору країни, прагнення народу до європейської демократичної та соціально-економічної модернізації України. Проевропейська політика України була закріплена встановленням безвізового режиму з Європейським Союзом у 2017 році та підтвердженням євроатлантичного геополітичного курсу в Конституції України у 2019 році. Таким чином, з 2014 року Україна як держава і суспільство чітко і остаточно визначила свій політичний розвиток як європейська демократія з відповідною системою організації суспільного життя.

Можна стверджувати, що саме цей рішучий геополітичний та цивілізаційний вибір України став справжньою причиною військової агресії та війни з боку Росії. Адже Україна дійсно перетворилася на своєрідну «анти-Росію» в сенсі демонстрації наочного і яскравого прикладу загрозової для путінської диктатури альтернативи демократичного устрою і, зрештою, європейського розвитку країни, де регулярно відбуваються конкурентні демократичні вибори і функціонують фундаментальні людські свободи, зокрема свобода слова.

Основною відмінністю двох політичних режимів є не лише різні типи взаємовідносин між державою і суспільством, а також різні ступені самоорганізації самого суспільства. По суті це і є визначальний критерій різних способів соціальної організації війни обох сторін. Путінський автократичний режим характеризується жорстким ієрархічним контролем суспільства зверху донизу, обмежуючи або пригнічуючи певні види діяльності своїх громадян або організацій в інших публічних сферах, таких як суди, університети, школи, асоціації тощо. Така система певною мірою відтворює організаційні структури радянського зразка. Росія дійсно є організованим суспільством, але не на зразок радянського, заснованого на правлінні однієї партії, а на основі централізованої державної структури, в якій домінують силові та безпекові інститути. Диктатура і війна йдуть разом у російському випадку. Вони включають в себе антимодерні практики у багатьох аспектах. Адже паразитична, корумпована, клептократична і репресивна путінська система, її боротьба з громадянським суспільством, одержимість традиційною мораллю спрямовані проти модернізації, свободи, демократії, сучасних неавторитарних цінностей.

У цьому відношенні ситуація в Україні відрізняється, принаймні з перспективи типології соціальної організації суспільства. Незважаючи на те, що корупція та брак верховенства права є тривалими проблемами для країни,

Україні вдалося розвинути досить плюралістичне та демократичне суспільство. З її «висхідною» організацією суспільного життя, що здебільшого має власне історичне національне походження, Україну можна вважати своєрідним «антиросійським» суспільством, якому не притаманні принципи централізації та контролю «згори донизу». Як доводять вітчизняні дослідники [16], реформа децентралізації як одна із найуспішніших реформ проведених до початку широкомасштабного вторгнення, оформила інституційні рамки для цих демократичних принципів організації суспільного життя, конституювавши територіальну громаду як повноважного суб'єкта місцевої політики. Зміцнення соціального капіталу громад та активізація громадянських мереж місцевої самоорганізації внаслідок процесів реформування місцевого самоврядування, на думку дослідників [16], великою мірою забезпечили важливий соціальний ефект національної стійкості, самоорганізації та практик солідаризації громадян у протистоянні широкомасштабному вторгненню, особливо на ранньому його етапі.

Сучасна російсько-українська війна також означає протиставлення двох різних типів та концепцій суспільства: ієрархічно організованого суспільства у випадку Росії та переважно горизонтально організованого суспільства в Україні. Дослідники [8] підкреслюють контраст між цими двома протилежними принципами: «Іноді війну описують як битву між автократією і демократією або між диктатурою і свободою. Насправді, відмінності між цими двома супротивниками є не лише ідеологічними, але й соціологічними. Боротьба України проти Росії зіштовхує гетерархію з ієрархією. Відкрите, мережеве, гнучке суспільство бореться з дуже великою, корумпованою державою, яка керується зверху донизу» [8]. Авторитарно організоване суспільство не може прийняти автономію інших соціальних сфер, а тим більше існування автономного активного громадянського суспільства, основою якого є часто неформальна мережа неурядових організацій та активних громадян.

У цьому контексті особливо актуальним є порівняльний погляд на роль і становище громадянського суспільства в Росії та Україні. Дослідження, що порівнюють російське та українське громадянське суспільство до повномасштабного вторгнення, показали величезні відмінності у ставленні до мереж НУО з боку держави та у рівні довіри до громадянського суспільства з боку населення [17, р. 207]. У Росії відносини між громадянським суспільством і державою характеризуються великою ворожістю і підозрілістю з боку держави, яка контролює діяльність НУО через законодавчі механізми відповідного закону, прийнятого в 2012 році. Цей закон передбачає, що орга-

нізації, які займаються політичною діяльністю та отримують іноземне фінансування, повинні декларувати себе як «іноземних агентів» не лише в офіційних документах та листуванні з Міністерством юстиції, але й у матеріалах, доступних для громадськості. Крім того, стигматизація діяльності громадянського суспільства настільки маргіналізувала протест і опір державним репресіям, що зараз, в умовах війни проти України, громадська організація протесту в Росії практично неможлива.

В Україні ситуація зовсім інша. Громадянське суспільство відіграє особливу роль в країні, поєднуючи в собі як контроль над можливими авторитарними кроками держави, так і активну участь у процесі вироблення політики. Більше того, сучасна українська держава не з'явилася б у 1991 році без активного тиску та участі національного громадянського суспільства – патріотично налаштованих та соціально активних громадян, які часто не є формальними членами неурядових організацій. В українському випадку варто використовувати так зване «широке» розуміння громадянського суспільства. Це переважно горизонтальні, здебільшого неформальні комунікативні та інтерактивні мережі солідарності за участі добровільних неурядових організацій, волонтерів, громадських активістів та інших відповідальних громадян, які ґрунтуються на спільних цінностях особистої відповідальної участі, взаємної солідарності та довіри. Ця особливість українського громадянського суспільства сприяла мобілізації знизу догори та уможливила цілісну суспільну організацію обороноздатності з українського боку. У новітній історії країни громадянське суспільство та національні про- демократичні рухи були потужним джерелом формування нової колективної ідентичності та навчання громадян навичкам самоорганізації.

Таким чином, національне громадянське суспільство стало важливим актором сучасного українського національного державотворення від його початкового етапу до нинішнього періоду – у воєнний час. Активне залучення громадянського суспільства до процесу вироблення політики в Україні в період 2014–2019 років стало переконливим аргументом щодо його послідовної інституціоналізації в країні. Іншим важливим показником цього є суттєве зростання довіри населення до волонтерів та громадських організацій з 2015 року в Україні. Так за даними моніторингового опитування Інституту соціології НАН України, рівень довіри до громадських організацій та об'єднань у період Революції Гідності зріс удвічі – від 14,8% у 2014 році до 33,5% у 2015 [6, с. 647], а волонтери і волонтерський рух, починаючи від цього періоду стали соціальним інститутом, який є серед лідерів щодо рівня довіри громадян.

Війна надзвичайно посилила громадянську та патріотичну консолідацію українського суспільства. Звичайно, зовнішня військова агресія – це природний фактор консолідації будь-якого суспільства. Але у випадку України це має особливе значення, адже передумовою російського вторгнення було хибне уявлення про фундаментальні регіональні та ідентифікаційні розколи України, зокрема поміж переважно україномовним Заходом, Північчю та Центром країни, включаючи Київ та її переважно російськомовними Півднем та Сходом.

Одним із важливих результатів тридцятирічного розвитку новітньої державної незалежності України з 1991 року стало ствердження української громадянської ідентичності в масових орієнтаціях населення країни. Так за результатами моніторингового опитування 2021 року Інституту соціології НАН України дві третини (63%) респондентів у відповіді на питання «Ким Ви себе перш за все вважаєте?» обрали опцію відповіді «громадянин України». Варто зазначити, що у 2000 році показник громадянської самоідентифікації в Україні склав лише 41%, до 40% респондентів вважали для себе пріоритетною місцевою чи регіональну самоідентифікацію, а 12% респондентів все ще вважали себе громадянами колишнього Радянського Союзу [6, с. 658]. Отже за тридцять років розвитку в Україні цілком склалась доволі консолідована українська громадянська нація, яка об'єднала громадян різних етнічних походжень, у тому числі етнічних росіян, людей з різними віросповіданнями та мовами повсякденного спілкування. До того ж у цей період ціле покоління молодих людей народились, соціалізувались та вступили до дорослого життя вже в незалежній Україні і ці громадяни ніколи не знали радянського комуністичного минулого. Широкомасштабне вторгнення стало потужним каталізатором утвердження української національно громадянської ідентичності і її показник в моніторингу Інституту соціології НАН України кінця 2022 року сягнув 80%.

Домінуюча установка української громадянської ідентичності, національна гордість та смисли української приналежності стали важливою основою консолідації та масового супротиву українського суспільства російській військовій агресії. Війна трансформувала українське суспільство. Воно з початком широкомасштабного вторгнення перетворилось на потужний соціальний організм спротиву. І у цій воєнній трансформації сповна проявилась характерні позитивні риси нашого суспільства, а саме – його здатність до низової самоорганізації та швидкої мобілізації, основаної на солідарній взаємодії, взаємодопомозі та довірі. Українська суспільна мобілізація, особливо у перший період ворожої

навали з кінця лютого 2022 року, здебільшого формувалась як живі низові ініціативи без будь-якої команди з боку влади чи держави. Адаже ніхто не наказував активним громадянам вступати до лав територіальної самооборони або допомагати їй, формувати мережі взаємопідтримки у багатоповерхових домах та сусідствах, опікуватись старенькими та немічними, жертвувати кошти армії та волонтерам і брати участь у інших повсякденних формах допомоги армії та співгромадянам, зокрема біженцям та переселенцям.

Українське суспільство трансформувалось у потужний соціальний організм адаптації та спротиву російській військовій агресії. Основи життєдіяльності такого суспільства у стані мобілізації нагадують феномен Майдану з його повсякденними практиками самоорганізації, солідарності, взаємодопомоги, пожертв на армію та волонтерства як з боку НУО, так і від простих громадян та бізнесу. Подібний ефект активної трансформації та мобілізації українського суспільства, але у значно потужніших масштабах, відбувся у русі національного спротиву та оборони країни з кінця лютого 2022 року. Окрім регулярної армії громадянські активісти та небайдужі громадяни активно поповняли ряди територіальної самооборони, яка стала організаційною основою системи національного супротиву.

Адаже основна ідея Майдану, чи то революційно протестного, як це було у 2013–2014 Євромайдані, чи у нинішньому воєнно-оборонному стані – це спільна мета, яка об'єднує суспільство, принаймні велику його частину. Тепер – це оборона країни, перемога над ворогом та повернення всіх українських територій, включаючи Донбас і Крим. Захист країни, її єдність і цілісність в міжнародно визнаних кордонах – це спільне благо, яке не може належати окремо будь-кому, але лише всім. І хоча, як показують соціологічні опитування, після травня 2023 року простежується зростання частки тих, хто готовий до територіальних поступок: з 10% у травні 2023 року до 32% у травні 2024 року, українське суспільство у своїй більшості (55% на травень 2024 року) [3] все ще вважає, що Україна не має відмовлятися від жодних своїх територій як умови так званого «мирного компромісу». Навіть на сході країни, який найбільше потерпає від російської агресії, більшість громадян підтримують таку позицію. При цьому люди цілком розуміють, що бажаний переможний мир як спільне благо для країни не буде швидким. Але досягнення цього блага залежить не лише від героїчних дій армії, але й від об'єднання багатьох індивідуальних зусиль, вчинків та синергії колективної дії багатьох громадян та долання вузьких групових, корпоративних чи індивідуальних егоїстичних інтересів.

За оцінками соціологів з кінця 2022 року переважна більшість українського суспільства, а саме – дві третини українських громадян, відчували себе активною частиною національного спротиву, зокрема через залученість у різні форми активності, волонтерства та збори коштів щодо допомоги армії та співгромадянам. І попри загальне економічне погіршення життя та складний перебіг військових дій соціологічні дослідження кінця 2023-початку 2024 років свідчать, що переважна більшість українських громадян залишаються активною частиною національного спротиву. Так зокрема за даними опитування Фонду «Демократичні ініціативи» наприкінці 2023 року, дві третини респондентів у 2023 році особисто перераховували гроші волонтерам та благодійним організаціям, які допомагають ЗСУ, а кожен другий респондент допомагав внутрішньо переміщеним особам грошима, одягом, продуктами харчування або іншими речами [7]. І хоча у масових суспільних настроях на зміну емоційному піднесенню після військового успіху деокупації значних територій наприкінці 2022 року здебільшого прийшов тверезий реалізм усвідомлення складного і довгого шляху боротьби переважна більшість громадян країни на початку 2024 року зберігають оптимізм і віру у перемогу. За даними КМІСу початку лютого 2024 року, 89% українців загалом вірять в перемогу України [2].

Основою масового національного спротиву є спільна мета, яка об'єднує суспільство, принаймні більшу його частину. Це – оборона країни, перемога над ворогом, яка для переважної більшості громадян означає повернення всіх українських територій, включаючи Донбас і Крим. Захист країни, її єдність і цілісність в міжнародно визнаних кордонах – це спільне благо, яке не може належати окремо будь-кому, але лише всім.

Національна солідарність та самоорганізація під час війни – це особливий вид колективної дії та взаємодії в екстремальних обставинах та з найвищими ставками щодо існування незалежної країни як спільного блага. І хоча теорія колективної дії, зокрема у підході одного із провідних її представників Манкура Олсона, здебільшого сфокусована на аналіз діяльності економічно орієнтованих груп [5, с. 210–212] її можна також застосувати для розуміння колективної дії українського національного супротиву. Логіка цього супротиву дійсно не є у своїй основі економічною, як наприклад, не може бути суто економічним феноменом патріотизм або національні почуття. Адаже завжди існує і інший індивідуальний вибір – втеча від мобілізації, еміграція з країни, тобто фізичний вихід від участі у колективній дії або у термінології М.Олсона, сценарій поведінки «вільного вершника» (free rider), необтяженого ніякими

соціальними зобов'язаннями. Однак колективна дія національного супротиву є також і цілком раціональною активністю зі своїм власним раціональним смислом, адже захист країни – це одночасно і захист власної родини та домівки та права жити на рідній землі, працювати та самореалізовуватись в Україні. Тим паче колективна дія національного супротиву також далека від персонально-культурного фанатизму. В цій війні українці воюють не за владу будь-якого керманіча, а за свою країну та державу, де можливо цю владу вільно обирати.

Важливою особливістю громадянської активності та самоорганізації в Україні під час війни є те, що вони стали все більше пов'язуватись із ціннісними орієнтаціями відповідального громадянства. Варто також наголосити, що помітний якісний зсув у цінностях українського суспільства відбувся ще у період Революції Гідності. Дослідники прослідковують розвиток цих ціннісних орієнтацій багатьох українців на суспільне благо та спільну відповідальність і в практичній громадянській активності у період війни [18]. Громадянська та суспільно орієнтована відповідальність є важливими аспектами національно громадянської ідентичності та етосу громадянського суспільства, який актуалізувався в Україні у період війни. Великою мірою, це – також основа морально-психологічної та соціальної стійкості українців у цій війні.

Однак варто наголосити, що сприйняття і соціальна організація війни в Україні з початку широкомасштабного вторгнення на початку 2022 року і на осінь 2024 року мають також свою власну динаміку. Йдеться не лише фізичну та психологічну втому бійців на фронті без все ще належної та системної їх ротації, але й про психологічні ефекти рутинізації війни, що призводить до зниження рівня мобілізаційного потенціалу частини суспільства, не залученої безпосередньо до бойових дій, а також – до психологічного вигорання та й фізичної втоми активістів та волонтерів. З 2023 року позначились реверсні процеси щодо консолідації суспільства та держави, зокрема у показниках зниження довіри громадян до державних інституцій, а також – почали розвиватись тренди соціальної та політичної диференціації українського суспільства. Тут намітилися певні лінії потенційних соціальних розколів, які можуть розвинути у потенційні соціальні конфлікти з їх небажаними соціально-політичними ризиками та наслідками у перспективі повоєнного відновлення країни [4].

Висновки. Консолідація українського суспільства у початковий період широкомасштабної війни (з лютого 2022 року до середини 2023 року) може мати різну динаміку, зокрема піти на спад ще під час війни, а також – у період

повоєнного відновлення. Це створює нові ризики для внутрішньополітичної та соціальної стабільності держави, кінце необхідної для її успішного мілітарного спротиву та подальшого демократичного розвитку.

Водночас, в Україні залишається важливий соціальний ресурс – розвинений досвід та здобуті навички соціальної самоорганізації людей та мобілізоване, активне та впливове громадянське суспільство. У період війни розвинулись нові якості, стратегії та форми взаємодії громадянського суспільства та волонтерів із широким суспільством та державою. Однією із таких нових якостей стала трансформація громадянського активізму у більш неформальні, гнучкі та часто спонтанні самоорганізовані ініціативи та мережі, які поєднують соціальну енергію громадських активістів, місцевої влади та підприємців у допомогу для армії та людей, які постраждали від війни. І навіть успіхи ВСУ у звільненні великих територій Харківської та Херсонської областей у 2023 році є великою мірою наслідком сучасної модернізації українського війська, в якому середня командна ланка командування отримала ширші повноваження щодо прийняття рішень та ініціативи, аніж у колишній проторадянській моделі військової організації.

В перспективі тривалої війни важливими завданнями суспільства є збереження внутрішньої солідарності та стійкості і підтримка різних форм самоорганізації національного супротиву у єдності з армією та державою. Завдання ж держави – плекати та організаційно підтримувати цей ресурс українського суспільства, зокрема очистити систему публічних закупівель та витрат державних коштів від зловживань та корупції, а також вчасно та справедливо карати випадки зловживань довірою українських громадян з боку псевдо-волонтерів та шахраїв.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грушецький А. Динаміка ставлення українців до Сталіна протягом 2012-2023 років. Прес-реліз КМІС. 3 серпня 2023 р. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1273&page=1>.
2. Грушецький А. Сприйняття перебігу війни через майже два роки широкомасштабного вторгнення. Прес-реліз КМІС. 21 лютого 2024 р. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1372&page=3>.
3. Грушецький А. Динаміка готовності до територіальних поступок та ставлення до окремих пакетів мирних домовленостей. Прес-реліз КМІС. 23 липня 2024 р. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1421>.
4. Лебідь Н. «А де під час війни був ти?» Соціолог Володимир Паніотто – про нові лінії поділу українців. 20 березня 2024 р. URL: https://glavcom.ua/interviews/natsija-optimistiv-sotsiolog-volodimir-paniotto-namaljuvav-portret-ukrajintsiv-chasiv-vijni-991063.html#google_vignette.

5. Олсон М. Логіка колективної дії: Суспільні блага і теорія груп. Київ: Лібра, 2004.
6. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. Т. 22. Вип. 8. Київ: Інститут соціології НАН України, 2021.
7. Фонд «Демократичні ініціативи». Підсумки 2023 року: громадська думка українців. URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2023-roku-gromadska-dumka-ukraintsiv>.
8. Applebaum A., Goldberg J. The Counteroffensive. *The Atlantic*. June 2023. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2023/06/counteroffensive-ukraine-zelensky-crimea/673781/>.
9. Fedinec C. The Ukrainian Civil Volunteer Movement during Wartime (2014–2022) / *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion (The Russia-Ukraine War, Volume One)* / ed. by B. Madlovics and B. Magyar. Budapest: CEU Press, 2023. P. 331–352.
10. Freedom House. Nations in Transit. 2023. Report. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2023>
11. Garner I. Generation Z. Into the Heart of Russia's Fascist Youth. London: Hurst & Company, 2023.
12. Hayoz N., Stepanenko V. The social organization of war: Ukrainian and Russian societies mobilized for war. *Soziale Systeme: Zeitschrift für soziologische Theorie*. 2023. №28(2). P. 341–371. <https://doi.org/10.1515/sosys-2023-0013>.
13. Kendall-Taylor A., Lindstaedt N., Frantz E. *Democracies and Authoritarian Regimes*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
14. Kuzio T. Fascism and Genocide. Russia's war against Ukrainians. Stuttgart: ibidem, 2023.
15. Malesevic S. The Moral Fog of War and Historical Sociology. *European Journal of Social Theory*. 2023. № 26. P. 490–501.
16. Rabinovych M., Brik T., Darkovich A., et al. Explaining Ukraine's resilience to Russia's invasion: The role of local governance. *Governance*. Vol. 20. № 1. P. 1121–1140. <https://doi.org/10.1111/gove.12827>.
17. Stewart S., Dollbaum J. M. Civil Society Development in Russia and Ukraine: Diverging paths. *Communist and Post-Communist Studies*. 2017. Vol. 50. № 3. P. 207–220.
18. Zarembo K. and Martin E. 2023. Civil society and sense of community in Ukraine: from democracy to action. *European Societies*. March 2023. P. 1–27. doi: 10.1080/14616696.2023.2185652.